

САЦЫЯЛЬНАЯ ПАЛІТЫКА Ў АДНОСІНАХ ДА СЯМ'І І ДЗЯЦЕЙ У БЕЛАРУСІ

В. У. ЧЭЧАТ,
*загадчык кафедры педагогікі магістратуры
Нацыянальнага інстытута адукацыі,
доктар педагагічных навук, прафесар*

I. Гістарычная даведка

Кароткая статыстыка. У Беларусі на пачатак 1997 г. пражывала 10,3 млн чалавек. Агульная колькасць сямей складае 2 млн 760 тыс., у якіх пражывае больш за 9 млн дарослых і дзяцей, гэта значыць — 92—94 % ад усяго насельніцтва краіны. Дзеці і падлеткі ва ўзросце да 17 гадоў складаюць 2 млн 618 тыс. ад усяго насельніцтва. Змяншаецца агульная колькасць дзяцей; у 1994 г. змяншэнне складала 41,8 тыс., у 1995 г. — 49,6 тыс., у 1996 г. — 55,0 тыс. У 1993 г. упершыню ў Рэспубліцы Беларусь агульная смяротнасць перавысіла нараджальнасць, а натуральны прырост насельніцтва стаў вызначацца адмоўным лікам. Усё народжанае на 1000 чал. насельніцтва ў 1992 г. складала 12,4, у 1993 г. — 11,3, у 1994 г. — 10,7, у 1995 г. — 9,8, у 1996 г. — 9,3. Натуральны прырост у 1992 г. складаў плюс 1,1, у 1993 г. — мінус 1,1, у 1994 г. — мінус 1,9, у 1995 г. — мінус 3,2, у 1996 г. — мінус 3,7.

Працягласць жыцця жанчын у 1990 г. складала 75,6 года, у 1994 г. — 74,3 года; мужчын — адпаведна 66,3 і 64,6 года.

500 тыс. дзяцей і падлеткаў пражываюць у раёнах, забруджаных у выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. 20 % тэрыторыі краіны, у асноўным ворныя землі і паша, забруджаны радыенуклідамі. У 1996 г. колькасць дзяцей-інвалідаў складала 21,9 тыс. (1994 г.— 18,5 тыс., у 1995 г.— 20,5 тыс.).

Працягвае змяншацца колькасць шлюбаў (у 1996 г. на 13,3 тыс. менш у параўнанні з 1995 г.), адпаведна расце

колькасць разводаў на 1000 чал. насельніцтва (у 1995 г. — 4,1, у 1996 г. — 4,2). У выніку распаду сям'і ў 1994 г. 42,9 тыс. дзяцей засталіся без аднаго з бацькоў, у 1995 г. да гэтай лічбы дабавілася яшчэ 40,5 тыс. дзяцей. У 1996 г. 14,3 тыс. дзяцей (амаль кожны сёмы) нарадзіліся па-за шлюбам. Калі ў 1989 г. няпоўных сямей было 338,8 тыс., то ў 1995 г. іх стала 362,5 тыс.

Па ацэначных даных, па стану на 01.01.1997 г. у Рэспубліцы Беларусь налічваецца 20,2 тыс. дзяцей-сірот і дзяцей, якія засталіся без бацькоўскай апекі (90 % з іх — сацыяльныя сіроты пры жывых «бацьках»).

У 1990 г. Беларусь ратыфікавала Канвенцыю аб правах дзіцяці. Пасля яе ратыфікацыі на працягу трох гадоў ішла актыўная работа па стварэнню Закона «Аб правах дзіцяці», які быў прыняты Вярхоўным Саветам краіны ў 1993 г. Для выканання Закона «Аб правах дзіцяці» ў 1995 г. зацверджаны Нацыянальны план дзеянняў па абароне правоў дзяцей у Рэспубліцы Беларусь на перыяд 1995—2000 гг. Адкажным за яго рэалізацыю з'яўляецца Міністэрства адукацыі.

Нацыянальны план прадугледжвае наступныя асноўныя мерапрыемствы:

— прадастаўленне інфармацыі дзецям, бацькам, прадастаўнікам грамадскасці аб змесце Закона «Аб правах дзіцяці» і яго выкананні;

— юрыдычная падтрымка ў мэтах выканання закона «Аб правах дзіцяці»;

— арганізатарская работа па абароне правоў усіх катэгорый дзяцей, асабліва дзяцей, якія засталіся без бацькоўскай апекі; дзяцей-інвалідаў; дзяцей, якія пацярпелі ад аварыі на Чарнобыльскай АЭС; дзяцей, якія пражываюць у неспрыяльных умовах або апынуліся ў экстрэмальных сітуацыях;

— правядзенне навукова-даследчай работы, сімпозіумаў, канферэнцый, семінараў па праблемах сям'і і дзяцінства;

— каардынацыя намаганняў дзяржаўных органаў і грамадскіх арганізацый у дзейнасці па абароне правоў дзяцей і сям'і.

У мэтах сацыяльнай абароны сямей у пераходны да рыначных адносін перыяд у Беларусі створаны розныя дзяржаўныя органы, якія закліканы акрэсліваць і каардынаваць сацыяльную палітыку дзяржавы. У сакратарыяце намесніка прэм'ер-міністра па сацыяльных пытаннях працуе саветнік па праблемах сямей, дзяцей і жанчын. У сацыяльных міністэрствах арганізаваны аддзелы, якія вырашаюць сацыяльныя праблемы сям'і і дзяцінства: у Міністэрстве сацыяльнай абароны — аддзел сям'і і гендэрных праблем, Міністэрстве аховы здароўя — аддзел аховы мацярынства і дзяцінства,

Міністэрстве адукацыі — галоўнае ўпраўленне сацыяльнай і выхаваўчай работы.

Агульнае кіраўніцтва сістэмай сацыяльнай абароны насельніцтва ажыццяўляе Міністэрства сацыяльнай абароны. Яго галоўныя задачы: 1) арганізацыя работы па вызначэнню стратэгіі і напрамкаў развіцця сістэмы сацыяльнай абароны; 2) распрацоўка дзяржаўных праграм па сацыяльнай абароне насельніцтва.

Дапамогу мясцовым органам сацыяльнай абароны ў выкананні канкрэтных задач аказваюць прадпрыемствы, установы, арганізацыі, калгасы і іншыя суб'екты гаспадарання; сельскія Саветы дэпутатаў. Асобныя пытанні сацыяльнай абароны ветэранаў і інвалідаў вырашаюць ветэранскія арганізацыі, таварыствы інвалідаў, таварыствы глухих і сляпых, таварыствы Чырвонага Крыжа, Фонд міласэрнасці і здароўя.

II. Зыходныя аксіялагічныя прынцыпы сацыяльнай палітыкі па ахове дзяцінства і сям'і

Фарміраванне ў грамадстве новага погляду на сям'ю як найбольш спрыяльнае асяроддзе для наўнацэннага развіцця і выхавання дзяцей. Менавіта ў сям'і ў атмасферы любові, разумення, клопату і павагі ажыццяўляюцца маральнае, духоўнае і псіхафізічнае развіццё і выхаванне дзяцей. Закон Рэспублікі Беларусь «Аб правах дзіцяці» замацоўвае права кожнага дзіцяці на пражыванне ў сям'і з абодвума біялагічнымі бацькамі, у прыёмнай (апякунскай) сям'і, дзіцячым доме сямейнага тыпу, дзіцячай вёсцы, у тым ліку SOS-дзіцячай вёсцы. Замацоўваецца таксама сацыяльна значная роля сям'і ў фарміраванні фізічна і маральна здаровай, сацыяльна арыентаванай асобы. Тым самым прызнаецца важнасць прагназавання дзяржаўнай палітыкі ў дачыненні да сям'і, распрацоўкі праектаў і праграм фарміравання культуры бацькоўскай самасвядомасці, адносін да бацькоўства і мацярынства як да найвышэйшых чалавечых каштоўнасцей.

Прызнанне і ахова мацярынства ў якасці сацыяльнай дзейнасці, што мае працоўны характар. Да канца 80-х гадоў у Беларусі аддаваўся прыярытэт жаночай занятасці ў сферы працоўнай дзейнасці. У сувязі з гэтым усе сацыяльныя льготы прадастаўляліся ў адпаведнасці з Кодэксам аб працы ў залежнасці ад працоўнай занятасці жанчын. Адсюль прыярытэт аддаваўся не мацярынскім і сямейным, а сацыяльна-прафесіянальным функцыям жанчын. Сёння пачаўся працяглы пазітыўны працэс пераарыентацыі грамадскай думкі на тое, што мацярынства з'яўляецца важнай сацыяльнай функцыяй непрацоўчай жанчыны. Рэалізацыя гэтай функцыі магчыма ў перспектыве на аснове правядзення наступнага ком-

плексу мерапрыемстваў: 1) змена падыходаў да вызначэння мер дзяржаўнай падтрымкі мацярынства; 2) аплата працы жанчыны-маці ў адпаведнасці з нормамі высокакваліфікаванай працы; 3) назначэнне пенсій і ўвядзенне матэрыяльнага і маральнага заахвочвання за мацярынскую працу нараўне з усімі іншымі прадстаўнікамі грамадскай вытворчасці.

Арыентацыя на ўмацаванне ролі бацькоўства ў паўнацэнным інтэлектуальным, маральным, грамадзянскім выхаванні дзяцей. У пачатку 90-х гадоў намеціўся паварот да фарміравання грамадскай думкі аб важнасці функцый бацькоўства не толькі ў аспекце традыцыйнага клопату аб матэрыяльным дабрабыце сям'і, пытаннях стратэгіі і палітыкі сямейнага жыцця, спадчыны, але і ў плане павышэння адказнасці бацькоў за сваіх дзяцей, іх фізічнае, эмацыянальнае і маральна-псіхалагічнае здароўе, інтэлектуальнае развіццё, падрыхтоўку да самастойнай працоўнай дзейнасці.

Прыярытэт сямейнага выхавання над грамадскім. Зыходзячы са спецыфічнасці сямейнага выхавання і канцэптуальных палажэнняў гуманістычнай педагогікі, сямейнае выхаванне разглядаецца як спецыфічная зыходная форма сацыялізацыі і выхавання дзяцей, што арганічна спалучае аб'ектыўны ўплыў нацыянальнай культуры, традыцый, звычаяў народа, сямейна-бытавых умоў і працэс узаемадзеяння бацькоў з дзецьмі з мэтай паўнацэннага развіцця асобы дзіцяці.

Інтэграцыя ў дзейнасці па ахове сям'і і дзяцінства ўсіх суб'ектаў культурна-выхаваўчай прасторы рэгіёна (мікрасоцыуму). Аб'яднанне намаганняў навучальных устаноў, палітычных партый, дзяржаўных і грамадскіх арганізацый, структур бізнесу і вытворчасці, канфесій дае магчымасць ажыццяўляць па месцу жыхарства разнастайныя віды дзейнасці бацькоў і дзяцей у розных клубах, майстэрнях, студыях, секцыях, актывых і спартыўных залах, кафе, на стадыёнах і г. д. Да работы з сям'ямі прыцягваецца ўвесь сучасны інтэлектуальна-творчы патэнцыял, які ёсць у дадзеным мікрасоцыуме.

Распырэнне дзейнасці розных цэнтраў і служб у мэтах ліквідацыі вынікаў сацыяльна-эканамічнага і маральна-псіхалагічнага характару пасля катастрофы на Чарнобыльскай АЭС. Хоць пасля аварыі прайшло больш за дзесяць гадоў, яе вынікі працягваюць аказваць негатыўнае ўздзеянне на фізічнае, псіхічнае і маральнае здароўе бацькоў і дзяцей. Абследаванне сямей перасяленцаў з раёнаў, забруджаных радыёнуклідамі, сведчыць аб узнікненні мноства праблем: пагаршэнне фізічнага здароўя бацькоў, змены ў іх псіхічным стане — з'яўленне нервознасці, стрэсаў, пачуцця страху за

сваё здароўе і здароўе дзяцей; наяўнасць у кожнай сям'і дзяцей з хранічнымі захворваннямі пшчытападобнай залозы; дэфармацыя многіх функцый сям'і як сацыяльнага інстытута (рэпрадуктыўнай, эканамічнай, камунікатыўнай, выхаваўчай і інш.); праўленні апатыі, немагчываўнай агрэсіўнасці, пачуцця няўпэўненасці і трывожнасці, адчужэння бацькоў ад дзяцей і дзяцей ад бацькоў.

Рэалізацыя новай парадыгмы адукацыі на аснове Канвенцыі аб правах дзіцяці і Закона Рэспублікі Беларусь «Аб правах дзіцяці». У адпаведнасці з гэтым метаю выхавання і навучання з'яўляецца дзіця, здольнае да творчай самарэалізацыі, заснаванай на пачуцці асабістай годнасці, глыбокага асэнсавання правоў і абавязкаў перад сабой і грамадствам.

Нацыянальны план дзеянняў па абароне правоў дзяцей на 1995—2000 гг. прадугледжвае шэраг арганізацыйна-практычных мерапрыемстваў па інфармаванню дзяцей, бацькоў, педагогаў, прадстаўнікоў грамадскасці аб змесце Закона «Аб правах дзіцяці» і ходзе яго выканання; ўключэнню асноўных ідэй Канвенцыі і Закона ў змест навучальных праграм і падручнікаў для ўстаноў сістэмы адукацыі, перападрыхтоўкі педагогічных, псіхалагічных і юрыдычных кадраў; падрыхтоўцы рэкамендацый для педагогаў, сацыяльных педагогаў, работнікаў дзяржаўных органаў абароны правоў дзяцей і сям'і.

III. Правовое становішча сямей і дзяцей у Беларусі ў 90-я гады

Новы этап развіцця беларускага заканадаўства пачаўся пасля распаду СССР і абвясчэння незалежнасці і дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь. Паколькі саюзнае заканадаўства практычна перастала дзейнічаць на тэрыторыі Беларусі, узнікла неабходнасць стварэння сваіх нарматыўных актаў па пытаннях, рэгуляванне якіх раней было аднесена да кампетэнцыі Саюза ССР, а таксама абнаўлення шэрага рэспубліканскіх заканадаўчых актаў, якія ўжо не адпавядалі новым грамадскім адносінам. Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь былі прыняты законы «Аб сацыяльнай абароне грамадзян, пацярпеўшых ад катастрофы на Чарнобыльскай АЭС» (1991 г.), «Аб адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь» (1991 г.), «Аб пенсійным забеспячэнні» (1992 г.), «Аб ахове здароўя» (1993 г.), «Аб бежанцах» (1995 г.). Кожны з гэтых законаў у пэўнай галіне адносіў ці ў дачыненні да асобных катэгорый насельніцтва замацоўваў і гарантаваў правы і ўмовы сацыяльнай абароны. З прыняццем у 1991 г. Закона «Аб сацыяльнай абароне інвалідаў у Рэспубліцы Беларусь» упершыню на заканадаўчым узроўні было ўстаноўлена, што

кожны інвалід, які не ў стане задаволіць свае жыццёва неабходныя патрэбнасці ўласнымі сіламі, мае права на гарантаную дапамогу з боку дзяржавы. Гэты закон вызначаў дзяржаўную палітыку Рэспублікі Беларусь у адносінах да інвалідаў як накіраваную на ажыццяўленне эфектыўных мер па папярэджанню іваліднасці, рэабілітацыі інвалідаў, забеспячэнню іх раўнапраўнага ўдзелу ў жыцці грамадства; гарантаваў атрыманне інвалідамі адукацыі, прафесіянальнай падрыхтоўкі і іх працаўладкаванне. Законам устаноўлена, што ў мэтах прафілактыкі іваліднасці кожнае прадпрыемства, установа, арганізацыя забяспечваюць для ўсіх грамадзян, якія працуюць на іх, бяспечныя ўмовы працы. Прадугледжана стварэнне неабходных умоў для атрымання інвалідамі адукацыі і прафесіянальнай падрыхтоўкі ў розных формах, уключаючы абучэнне дома і па індывідуальных навучальных праграмах. Для забеспячэння занятасці на прадпрыемствах, ва ўстановах і арганізацыях устаноўлена браніраванне рабочых месцаў для інвалідаў не менш за 5 % ад колькасці працуючых, а таксама прадугледжана стварэнне спецыялізаваных прадпрыемстваў, цэхаў і ўчасткаў для выкарыстання працы інвалідаў.

Дзяржаўная палітыка ў адносінах аб'ектаў сацыяльнай інфраструктуры накіравана на забеспячэнне інвалідам неабходных умоў для свабоднага доступу да аб'ектаў сацыяльнай інфраструктуры, жылых, грамадскіх, вытворчых пабудов, бесперашкоднага карыстання грамадскім транспартам і транспартнымі камунікацыямі, сродкамі сувязі і інфармацыі, месцамі масавага адпачынку. Законам устаноўлены наступныя віды сацыяльнай дапамогі інвалідам: грашовыя выплаты (пенсіі, дапамогі, аднаразовыя выплаты), забеспячэнне тэхнічнымі і іншымі сродкамі, уключаючы аўтамабілі, крэслы-каляскі, пратэзна-артапедычныя вырабы, друкаваныя выданні са спецыяльным шрыфтам, гукаўзмацняльную апаратуру і сігналізатары, а таксама аказанне паслуг па медыцынскай, сацыяльнай, прафесіянальнай рэабілітацыі і бытавому абслугоўванню.

У развіццё палажэнняў законаў 1991—1992 гг. прыняты Закон «Аб папярэджанні іваліднасці і рэабілітацыі інвалідаў» (1994 г.).

У 1992 г. быў прыняты Закон «Аб дзяржаўных дапамогах сем'ям, якія выхоўваюць дзяцей», дзе ўстаноўлены гарантаны дзяржавай узровень матэрыяльнай падтрымкі сямей, якія маюць непаўналетніх дзяцей, сістэма мінімальнага сацыяльных гарантый у выглядзе дапамог, што спрыяюць забеспячэнню грамадзянам Рэспублікі Беларусь неабходных умоў для нараджэння і выхавання дзяцей.

Асноўным нарматыўным актам па абароне правоў дзяцей у Беларусі сёння з'яўляецца Закон «Аб правах дзіцяці» (1993 г.). Дзеянне яго распаўсюджваецца на дзяцей з моманту іх нараджэння і да дасягнення 18-гадовага ўзросту, калі па закону яны раней не атрымалі грамадзянскую дзеяздольнасць у поўным аб'ёме. Закон базіруецца на палажэннях Канвенцыі ААН аб правах дзіцяці і замацоўвае такія асноўныя правы, як раўнапраўе, права на жыццё і ахову здароўя, права на грамадзянства, на неабходны ўзровень жыцця, недатыкальнасць, абарону ад фізічнага і псіхічнага насілля, свабоду веравызнання, атрыманне інфармацыі, свабоднае выказванне думак. Асобна вылучана права дзіцяці на пражыванне ў сям'і, а ў выпадку яе адсутнасці — права быць уладкаваным у апякунскую (прыёмную) сям'ю, дзіцячы дом, у тым ліку сямейнага тыпу, ці ў іншую сям'ю праз усынаўленне. Асобна таксама вылучаны жыллёвыя і маёмасныя правы дзіцяці.

Закон забараняе прымушэнне дзіцяці да працы, якая пагражае яго здароўю ці з'яўляецца перашкодай для атрымання базавай адукацыі; атрыманне фінансавых выгод ад усынаўлення ці апякунства; прыцягненне да ўдзелу ў ваенных дзеяннях і ва ўзброеных канфліктах; прапаганду вайны і насілля, стварэнне дзіцячых ваенізаваных фарміраванняў.

Закон абараняе права дзіцяці на асабістую свабоду. Пры затрыманні дзіцяці аб гэтым тэрмінова паведамляецца бацькам ці асобам, якія іх замяняюць, а таксама органам пракуратуры. У выпадку прыцягнення непаўналетняга да крымінальнай адказнасці ўдзел адваката і педагога (псіхолага) з'яўляецца абавязковым пры правядзенні дасянення. Накіраванне дзіцяці ў спецыяльную выхаваўчую ўстанову праводзіцца толькі судом па прадстаўленню камісіі па справах непаўналетніх. Правы дзяцей забяспечваюцца спецыяльна створанымі ў органах дзяржаўнай улады органамі абароны дзяцінства, пракуратурай і судом.

Пры распацоўцы новых кодэксаў — Працоўнага, Грамадзянскага, Жыллёвага, Крымінальнага і Крымінальна-працэсуальнага — улічаны прадпісанні Закона «Аб правах дзіцяці». У 1995 г. Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь зацверджаны Нацыянальны план дзеянняў па абароне правоў дзяцей на 1995—2000 гг. Урадам у 1996 г. прынята пастанова «Аб зацвярджэнні Часовага палажэння аб парадку ўсынаўлення (удачарэння) дзяцей — грамадзян Рэспублікі Беларусь, якія засталіся без бацькоўскай апекі, і ўстанаўлення апекі (папячыцельства) над імі замежнымі грамадзянамі».

(Заканчэнне будзе)